

RIM ZEMALJSKI, RIM NEBESKI, RIM IZ NAŠIH SNOVA

Pavle RAK

Topos i utopos pravoslavne geopolitičke mašte. Prošla su vremena kada je i kroz srpsku mitologiju prolutao motiv Carstva koje se preselilo na nebo. Srbi su trenutno u fazi prizemljenja i sa neba ne očekuju ništa dobro. Šta je zaista pravoslavna geopolitika?

Temeljni principi (koje neko gradi, a neko ruši)

„Gospodnja je zemlja i sve što je ispunjava,
vaseljena i svi koji u njoj žive...“

(23. Psalam).

Da, Gospodnje je sve, baš sve što je ispunjava,
„jer ju je on osnovao i na morima i rekama utvrdio“.

VO JE KAMEN TEMELJAC, OSNOVNI GEOPOLITIČKI postulat hrišćanstva, pa naravno i pravoslavlja, i s njim treba dovesti u sklad sve ostale, ma kako složeni bili, i ma kako hrišćani, pa naravno i pravoslavni, ponekad prenebregavali svaku doslednost kada je u pitanju usklađivanje njihovog „geopolitičkog ponašanja“ sa elementarnim principima hrišćanstva. Da je drukčije, to jest da im je uvek do tog usklađivanja stalo, bili bi nemogući ratovi, a posebno ratovi među hrišćanskim državama, i još više ratovi među pravoslavnim narodima. Logička doslednost, međutim, nije životna, nego akademska kategorija, a na pitanje ko je pravoslavan, odgovor sociologa i demografa najčešće glasi: onaj ko se tako deklarira. U tom svetlu treba gledati i ovo bavljenje „pravoslavnom geopolitikom“. Radi se o nominalnom i deklarativnom pravoslavlju, a ne o pravoslavlju koje bi ispunjavalo najspeficiji duhovni zahtev Gospoda – ljubite neprijatelje svoje! Pa ipak, i među deklaracijama ima razlika: neke su iskrene – što njihove autore ne oslobađa neznanja o tome što sami za sebe tvrde; druge su puko lelujanje vazduha.

A principi, dakle, kažu da zemlja ima samo jednog pravog gospodara: Boga. Da On svim drugim, uslovnim i delimičnim gospodarima delegira deo svo-

je vlasti nad delom svoje teritorije. Da je Božanska vlast apsolutna i nepriko-snovena, a sve ostale vlasti relativne i od nje zavisne. Da su one manje ili vi-še realne, u zavisnosti od toga kakvu poziciju zauzimaju u nebesko-zemaljskoj hijerarhiji, od toga koliko su njihovi nosioci udaljeni od centra iz koga svaka vlast emanira.

Božanska država (sa zemaljskim ambicijama)

Dakle, Bog je Pantokrator, Svedržitelj. Ali, to što drži, on najčešće drži tu-đim, odnosno, rukama svojih vernih zastupnika. Ponekad čak i ispušta iz ru-ku, to jest, prepušta vasseljenu ili njene delove, ne samo vernima, nego i pro-tivnicima, nevernicima. Takva je posledica Adamovog pada: od domoupravite-lja Božije tvorevine, čovek je postao zabludeli sin, radi čijeg spasenja se pri-menjuju razni pedagoški postupci, a među njima i šiba; radi kažnjavanja pra-vo-slavnih, urazumljivanja nerazumnih, delovi zemlje privremeno padaju pod vlast nepravo-slavnih. Ipak, ta neprirodna situacija ne može trajati večito. Jer, Božiji predstavnik, zemaljski svedržitelj, ne samo da brani od spoljnih napada onaj deo zemlje koji mu je ostao veran, nego se trudi i da u granice pra-vo-slavne Imperije povрати otpale zemlje, što podrazumeva njihovu hristijaniza-ciju ili rehristijanizaciju.

Pravo-slavna Imperija, ta složena Bogo-čovečanska konstrukcija, sastoji se iz više zona koje su, ako ih prikažemo veoma shematski i uprošćeno, raspoređe-ne po principu koncentričnih krugova. U središtu je Imperator – ljudska iko-na Pantokratora, prva zona su zemlje kojima on najneposrednije upravlja, a dalje se prostiru savezničke države i državnice koje u manjem ili većem stepe-nu priznaju njegovu vrhovnu vlast, doduše i svetovnu, ali pre svega duhovnu. Jer, Imperija je istovremeno i Crkva, brod spasenja, Bogom štice-ni deo vase-ljene, most u Carstvo nebesko. Van tako shvaćene Imperije-Crkve (čije grani-ce mogu biti krajnje neodređene) nalazi se zona sumraka, ili već samog mra-ka, carstvo antihrista ili bezbrojne prethodnice tog carstva.

Ako privremeno zanemarimo činjenicu da se i unutar Imperije-Crkve vode neprestani ratovi između centra i periferije ili raznih periferija međusobno (Vi-zantija protiv Bugara i protiv Srba, Srbi protiv Bugara, Kijev protiv Hersonesa, Moskva protiv Tveri, Suzdalja, Novgoroda itd.), dakle, ako smetnemo s uma nedoslednosti pravoslavlja kao državotvorne ideologije, ostaje nam kao geopo-litička konstanta – stalni rat vernih protiv nevernih i spasavanje Imperije od carstva zla.¹

¹ Ne dopustite da vas zbuni to što na sličnu shemu nailazimo kada je u pitanju zoroa-strijska Persija sa svojim dualizmom, ili islamski kalifati i sultanati sa svojim poimanjem dži-

Seli li se Rim ili Pokrov nad Rimom (a Rim onda za njim)?

Kada govorimo o pravoslavnom svetu, najpotpunije utelovljenje ove državotvorne ideje, njen simbolički i realni izraz, nesumnjivo je Vizantija. Tokom vekova, ona je bila Imperija-Crkva, njena prestonica je bila centar hrišćanske vasseljene, a njen vladar je bio simbolički nosilac božanske vlasti preko koga su se legitimisali ostali hrišćanski vladari. Međutim, već u slučaju Vizantije, te paradigmatične Bogom čuvane države, suočavamo se sa složenošću interpretacije i realizacije jedne takve ideje. Između ostalog, s problemom kako predstaviti ili uspostaviti kontinuitet njenog postojanja.² Pretpostavimo da se problem kontinuiteta Božije Imperije-Crkve na zemlji uprošćava time što dohrišćanska carstva, poput egipatskog, vavilonskog, makedonskog i rimskog, i nisu bila „Bogom čuvane države“. Mada ni to nije baš tako jednostavno.³

Kada ipak, štedeći vreme, ostanemo pri toj pretpostavci, suočavamo se s problemom kontinuiteta postojanja i lokalizacije središta tako shvaćene vasseljene. Zar pupak sveta nije, shodno crkvenoj tradiciji, u Jerusalimu: tamo se nalazi i Adamova lobanja i mesto vaskrsnuća-zacarenja Novog Adama, Isusa Hrista? Zar prva među crkvama, „majka crkava“, nije hrišćanska zajednica Rima, Avgustove prestonice, kojoj bi i danas pravoslavci, mada nisu u zajednici sa papom, rimskim episkopom, priznali primat, samo ako bi se ovaj „vratio pravoslavlju“? Otkud sad istočno carstvo sa svojom prestonicom, Konstantinopoljem, otkud njegove pretenzije da bude jedina prava Imperija-Crkva, i to još u vreme dok je rimski papa „ostajao pravoslavan“? I šta dalje, kako to da je i Vizantija, paradigmatična Imperija-Crkva iščezla sa lica zemlje? Zar je Bogom zaštićena država mogla da propadne?

Ako je na nivou realne istorije nemoguće diskurzivno, nedvosmisleno i suvislo odgovoriti na sva ova pitanja, sakralna istorija pruža svoje odgovore bogato crpeći iz riznice simboličkog stvaralaštva – ikonopisa, crkvene arhitekture, bogoslužbenih i žitijnih tekstova. Simbolička Vizantija i nije nikakva Vizantija, nego „Romejska država“ čija je prestonica „Novi Rim“. Grad nad kojim se nadvija Božija ruka zaštite, otelovljena u relikvijama iz Vlahernske crkve – Bogorodičinom plaštu i čudotvornoj ikoni – koje u slučaju opasnosti odbijaju od

hada. Podsetimo se, ne radi se o teološkim kategorijama ovih vera, radi se o državotvornoj ideologiji za koju je skoro sasvim svejedno kako se zaraćene države, od Persije do Bugarske, Moskve i Novgoroda, verski deklariraju.

² Čitaoce, željne da temeljnije upoznaju ovo pitanje, upućujem na sjajnu knjigu Marije Pljuhanove „Sjužeti i simboli Moskovskog carstva“, Sankt Peterburg, 1995. – ovde ću u sažetom obliku koristiti rezultate njene veoma dokumentovane analize.

³ Zar Bog pre Hrista nije na zemlji imao svoj udeo, od pravednog Noja pa nadalje, u liku Izraela i Judejskog carstva?

grada neprijateljske napade, i koje iz svog materijalnog oblika ponovo prelaze u simbol – „Pokrov“ nad gradom i vernim narodom.

Simbolika Carstva i simbolika Pokrova, Božije zaštite, stalno izmiče fiksaciji bilo koje vrste: istorijskoj, semantičkoj, prostornoj. Carstvo je izrazito pokretan simbol bogoslužbenih tekstova i predanja koja se na njima zasnivaju. Iz Jerusalima se neprimetno preseljava u Rim, odatle u Carigrad, a može i na Kosovo, u Moskvu ... ili od zemlje na nebo i obratno, kao u slučaju zemaljske i nebeske Srbije (Srbi čas u zamenu za Kosovo-zemljište biraju Carstvo nebesko, čas to Carstvo nebesko ponovo pokušavaju da trampe, po cenu zločina i gubitka duše, za zemaljsku teritoriju, ali, pošto se radi o simbolima, tu protivrečnosti nema).

Dok pratimo sve ove transformacije, moramo međutim, imati na umu da bogoslužbeni, i simbolički tekstovi uopšte, ne opisuju realnost, nego konstruišu želju, i da su pisani prema čvrsto etabliranim modelima koji upravo i služe građenju simboličke realnosti kao željene realnosti. Otuda toliko opštih, „ideoloških“ crta u srednjovekovnim hronikama i istorijama, u žitijima svetih, za koje je od konkretnog događaja i konkretne ličnosti uvek važnija ideja kojoj ta ličnost i taj događaj treba da posluže.

Od partikularnog ka univerzalnom (i natrag)

Kako na geopolitičkom planu funkcionišu ova pomeranja, semantička klizanja i konstrukcije, videćemo na primeru preobražaja moskovske države iz drugorazredne kneževine u Imperiju-Crkvu, a samog grada u „Treći Rim“. Vreme preobražaja je druga polovina petnaestog i šesnaesti vek. Istorijske okolnosti: pad „Novog Rima“ u ruke Turaka, posle očajničkog pokušaja da se pristankom na uniju sa „starim, jeretičkim Rimom“ spase što se spasti može – pokušaja od koga su po povratku iz Firence odustali i sami Vizantinci. Nestanak Imperije-Crkve u vidu Romejske države zatiče na istorijskoj pozornici još samo pravoslavnu Rusiju kao poslednju za život sposobnu državnu pravoslavnu hrišćansku zajednicu „u svetu pale ili iščezle vere“, dajući time njenim crkvenim piscima mogućnost (a možda i namećući dužnost) da svoju državu protumače kao Bogom šticeo Carstvo. Ideologizacija možda nije svesna, a sasvim sigurno nije trenutna. To je relativno dug proces traženja najbolje simboličke forme koja će opisati-konstruisati novonastalo Veliko Moskovsko kneževstvo-carstvo.⁴

Ruski crkveni pisci su kao simbol Božije, to jest Bogorodičine zaštite Carigrada i Vizantije, prihvatili ideju Pokrova, izraženu u samom prazniku Po-

198 ⁴ Carstvo koje je izvojevalo pobjedu nad Mamajem i nad Kazanjskim Tatarima.

krova Bogorodice i čudesnog izbavljenja „njenog grada“ od opsade Persijanaca i Avara.⁵ Ali, za razliku od grčke službe i grčkog žitija koji imaju lokalno-carigradsko značenje i izraz, ruski bogoslužbeni tekstovi, razumljivo, ne ostaju pri ovoj mesnoj, partikularnoj simbolici, nego produbljuju ideju: Bogorodica, kao nebeska pokroviteljica, štiti ne samo jedan grad, pa makar to bio i Konstantinopolj, centar hrišćanske vasseljene, nego u licu prestonice štiti celokupnu zemaljsku Crkvu Hristovu. Za dalji razvoj ruske ideje Pokrova značajno je pojavljivanje čitavog niza analognih čuda i njima odgovarajućih praznika u kojima se slavi zaštitnička uloga Bogorodice u vezi sa pojedinim ruskim gradovima.

Motiv Pokrova postaje „lutajući motiv“ koji se seli iz jednog grada u drugi, stalno se približavajući Moskvi. To se događa upravo sredinom šesnaestog veka, kada se obavlja velika i sistematska redakcija do tada poznatih prazničnih službi i žitija, i kada moskovski pisci, korak po korak, grade bogoslužbenu ideju po kojoj su Pokrov i zaštita Bogorodičina⁶ sa Vizantije konačno prešli na nebo nad Rusijom, odnosno Moskvom. I obavljen je obratni hod ka prvobitnoj partikularnosti simbola, samo što je od vizantijske partikularnosti, preko ruske univerzalnosti, on ovoga puta stigao do moskovske partikularnosti.⁷

Samoidentifikacija Moskve sa Carigradom u krugu predstava o „bogoizabranosti Rusije“ završava se time što se po moskovskom predanju u prestonici novog, ruskog Carstva ponovo okupljaju posle pada rasute konstantinopoljske svetinje, i sada se moskovska država poistovećuje sa zemaljskom Crkvom, dok sama Bogorodica, simbol nebeske Crkve, silazi na rusku zemlju i „više je ne napušta“. Sve ove ideje kao da su zaokružene u poslanicama monaha Filoteja, gde je Moskva nazvana „Trećim Rimom“ koji stoji, dok su prva dva pala, i koji neće pasti do skončanja veka. Moskva – „Treći Rim“, ili „Zemaljski Jerusolim“, postaje taj novo-stari centar sveta, centar Imperije-Crkve.⁸

Mogu li se ovi pomaci u prostornoj identifikaciji Imperije-Crkve smatrati razvojem pravoslavne geopolitičke ideje? I da i ne. Na simboličkom, teološkom planu – ništa se nije promenilo. Ideja koja se ovaploćuje premeštajući se u prostoru, uvek je ista. Na planu konkretne istorijske sudbine ruske države i svih

⁵ Ideju formulisanu kako u službi praznika, tako i u žitiju Andreja Jurodivog, koje je sa čudom nerazdvojno povezano.

⁶ Posle odstupništva koje se ponajviše ogleđa u potpisivanju unije.

⁷ Što, naravno, nije tako jednostavno, jer je i partikularnost shvaćena univerzalistički, i univerzalnost doživljena na partikularan način.

⁸ Brojne službe čudotvornim ikonama-zaštitnicama – Vladimirovoj, Tihvinskoj, Smoljenskoj, pisane su kao pažljivo modeliran skup citata i parafraza vizantijske službe Pokrova i njegovoj simboličkoj dopuni koja u samom čudu zaštite od napadača ima ključnu ulogu, carigradskoj ikoni Odigitriji.

pravoslavnih država koje svoju sudbinu vezuju za nju, ponešto se izmenilo; pre svega, shvatanja o mogućim protivnicima i saveznicima. Da li bi do tih promena došlo i da Moskva nije postala „Treći Rim“? Na istoku, tatarski Kazanj je i bez toga već bio pokoren, a sa zapada je nadirala katolička Poljska, protiv koje će se ubuduće voditi verski rat. Predstave o antizapadnom karakteru Imperije-Crkve biće dodatno učvršćene ratovima protiv Švedana, u vreme stvaranja nove ruske prestonice koja nije slučajno bila nazvana „Grad svetog Petra“ – to jest „Rim“ (koji po redu?).

Pastir (čeličnih stada)

Ako išta makar uslovno zaslužuje naziv savremene pravoslavne geopolitike (a malo šta ga zaista zaslužuje), onda je to učenje mitropolita Sankt Peterburga Jovana Sničeva. Em se radi o istaknutom predstavniku pravoslavne crkve, em su mu upravo geopolitičke teme bliže od bilo kojih drugih, pa i sam termin geopolitika je često korišćen u njegovim spisima i propovedima. U knjigama koje je potpisao možete naći kompletnu ideologiju moskovskog carstva: tu je Rusija označena kao „Dom Presvete Bogorodice“ i „podnožje prestola Gospodnjeg“, a Rusi kao „narod Bogonosac“ čija je „duša – Crkva“.⁹

Kao da povlači crtu pod ovim određenjima, mitropolit piše: „Ovaj se blagoslov odenuo u formu proročanstva o budućoj velikoj sudbini Rusije, to jest Moskve kao Trećeg i poslednjeg Rima, poslednje tvrđave istinite Pravoslavne vere u strašnim antihristovim vremenima sveopšte apostasije i raspadanja svih vrednosti. ... Dva su Rima – kaže on – pala u jeresima i ispraznim sablaznima ovog sveta, pošto nisu bila u stanju da sačuvaju pobožnu čistotu vere... Treći Rim – Moskva – je država ruskog naroda kome je svemoguća Promisao Božija odredila da od sada i do veka čuva nepomućeno pravoslavno veroispovedanje... i da stoji, spreman život svoj da položi, kao brana satanskom zlu koje bi da zapljusne svet.“ „Antihrist, kao realna politička mogućnost naših dana već je van svake sumnje pred vratima“ – piše mitropolit i naglašava da stoga – „religiozni smisao ruske istorije daleko prevazilazi okvire nacionalnog značaja“. Upravo ta uloga Rusije kao „poslednje, od strane svih progonjene Crkve vremena sveopšte apostasije i zacarenja antihrista“ i daje ruskoj istoriji „vaseljensko, kosmičko značenje“.

U ovu shemu se savršeno uklapa i „srpska geopolitika“, koja sebe vidi kao deo pravoslavnog sveta na koji su se obrušile „ujedinjene svetske sile zla“, ali

⁹ U istom tonu smisao života ruskog naroda je „konačno i zauvek sabran oko Bogoslužnja u najvišem i najčistijem značenju te reči – služenja Bogu kao izvoru Dobra i Istine, Lepote i Harmonije, Milosrđa i Ljubavi“.

ne zbog Srbije same, nego baš zbog njenog pravoslavlja, iako skoro nepostojećeg, to jest samo nominalnog, ali ipak pravoslavlja. Doduše, Srbija nije Imperija-Crkva, to je ipak Rusija, i ovo što se Srbima desilo, to je samo uvežbanje, „priprema za napad na Rusiju“, za onaj „konačni dolazak antihrista“, za dugo najavljivani armagedon. Srbi u svemu tome imaju izuzetno važnu ulogu – ne bi inače „Vatikan i Turci još u dalekom četrnaestom veku protiv njih potpisali pakt koga se katolici i muslimani i danas drže“ – ali je ta uloga ipak sporedna. Prošla su vremena kada je i kroz srpsku mitologiju prolutao motiv Carstva koje se preselilo na nebo. Srbi su trenutno u fazi prizemljenja i sa neba ne očekuju ništa dobro.

Nama današnjima, patos vizantijskih geopolitičkih postavki, ma kako one po smislu bile slične upravo citiranim redovima, izgleda poetski, prozračan, ako ne uzvišen, onda bar dovoljno apstraktan da se čita pre kao proizvod visoke simboličke kulture nego kao poziv na konkretnu zemaljsku akciju. Verovatno je taj utisak pogrešan, ali se protiv njega ništa ne može: vreme je učinilo svoje. Delimično je to tako čak i kada je u pitanju ideologija Moskovskog carstva iz šesnaestog veka, mada je u njoj ostalo malo od vizantijske lepršavosti izraza, lakoće metafora, opijajuće vrtoglavosti smisaonih obrta. Teške i mračne slike moskovske bogoslužbene literature ne mogu da stoje naporedo, na primer, sa uzbudljivim po svom pesničkom uzmahu, temeljnim tekstom vizantijskog kulta Pokrova – Akatistom Romana Meloda, ali se te mračne slike i dalje čitaju kao vapaj duše i kao pokušaj mobilizacije duha – a ne mobilizacije tenkovskih divizija.

Aktualizacija svih tih ideja, iz pera mitropolita Jovana (i čitavog niza njegovih sledbenika-patriota), verovatno isuviše podseća na konkretna i mučna iskustva dvadesetog veka, isuviše nam je bliska po prozaičnosti svojih stremljenja – da bi se mogla tumačiti isključivo kao napor duha za dostizanjem smisla Božanske ideje o ljudskoj istoriji.

Pravoslavna geopolitika je dugo i na neuhvatljiv način klizila (ili poskakivala) između zemlje i neba, da bi (valjda ne definitivno?) potonula u živo blato. Da, čak i mitropolit Jovan ponekad simulira da se pokušao koprcnuti iz zagrljaja prizemnog nacionalizma¹⁰, ali se ovi pokušaji brzo zaborave. Ili se teško mogu shvatiti ozbiljno, pred navalom konkretnih detalja koji govore suprotno i koji svog autora, polazeći od (za rusku sredinu dosta tradicionalnog) antisemitizma, dovode u vruću blizinu fašizma, nacional-socijalizma i staljinskog nacional-komunizma iz perioda Drugog svetskog rata i neposredno posle njega.

¹⁰ Na primer, kad kaže: „još jedna crta ruskog nacionalnog karaktera je njegova otvorenost, svečovečnost, poricanje lažne nacionalne naduvenosti, poricanje samoj sebi dovoljne vrednosti nacionalnog pripadanja, spremnost da se nesebično ujedini sa svakim ko prihvata svetinje i moralni poredak narodnog života“.

Budući da je ubeđen kako je Rusija ovaploćenje države-Crkve, što znači da je sama po sebi savršena, sve što je u njoj loše je po njegovom verovanju ubačeno sa strane, jer su se „satanisti oduvek trudili da unište Rusiju kao Prestol Božiji, a ruski narod kao narod-bogonosac“. U toj zaveri protiv „svete Rusije“, kaže mitropolit Jovan, učestvuju svi ostali narodi odavno već upleteni u zamke amoralnog, razvratnog, bogoubilačkog materijalizma, predvođeni, naravno, „narodom-bogoubicom“ i njegovom udarnom organizacijom, masonstvom.

„Pod kakvim se sve maskama nisu skrivali preteče antihrista – graditelji 'jedinstvene svetske zajednice', osnivači ekumenističkog pokreta i sličnih bogoboračkih poduhvata. Sve je pušteno u obrt – i srednjevekovne jeretičke sekte, pseudomonaški redovi iz vremena krstaških pohoda, čitalačke večeri i filozofski kružoci prosvetiteljske epohe, naučna udruženja i masonske lože ... sa zavidljujućom jednodušnošću svi su oni ispunjavali pipav i naporan posao rušenja hrišćanskog osećanja sveta i nacionalne državnosti.“ I dalje – „Prvi uspešni rezultat duge i svestrane kampanje za uklanjanje Rusije kao samostalne duhovne i etničke zajednice i aktivnog subjekta geopolitike, bili su na njenoj teritoriji početkom XX veka isprovocirani socijalni neredi, koji su se, posle niza neuspelih pokušaja, završili katastrofom 1917. godine“. Ili: „Tako smo se približili shvatanju glavnog uzroka mnogih kataklizmi koje su potresale ruski život tokom vekova... Ruski narod je shvatao svoj zadatak naroda-bogonosca tako da služi kao čuvar istinite vere, dajući mogućnost svakome ko to želi, da se uključi u taj izvor žive vode, koji teče u večni i blaženi život...“¹¹

Nešto kasnije, ne bez strasti, Mitropolit Jovan, opisuje međutim pogrome „židovstvujućih“ u Novgorodu, krajem XV veka, zabranu kretanja Jevrejima, iz vremena Ivana Groznog, slične akte Petra Velikog i Jelisavete Petrovne, zatim antisemitske programe i pogrome ekstremno-desnih partija pred revoluciju, a sa žaljenjem pominje meku politiku prema Jevrejima koje je Rusija preuzela posle podele Poljske, i sve reforme na području ljudskih prava u XIX i XX veku.

Očekivani nastavak ovakvih razmatranja je pod glumljenom „objektivnošću“ loše skrivana simpatija prema fašizmu i nacional-socijalizmu: „Veći deo elementa fašističkog pogleda na svet je imao dovoljno dugu i poštovanja vrednu

¹¹ Drukčije shvatanje izabranosti predlaže judaizam: 'Jevreji su Bogu prijatniji nego anđeli', 'koliko je čovek uzvišen nad životinjama, toliko su i Jevreji uzvišeni nad svim narodima na svetu' – uči Talmud. To versko učenje se temelji na pretpostavci da su Jevreji od strane samog Boga izabrani da vladaju svetom i da su dužni da se na svaki način staraju radi postizanja tog cilja... Jevrej nema nikakvih moralnih obaveza prema pripadnicima drugih naroda.“ Dalje sledi priča o rusko-jevrejskom sukobu, počev od 1069. godine, kada su „Kijevljani pobili mnoge Jevreje, jer su im ovi pričinjavali štetu“ (Nestor Letopisac).

istoriju. Donekle, uslovno rečeno, oni su počeli da se obrazuju pre oko dvesta godina, kao reakcija konzervativne Evrope na katastrofu Velike francuske revolucije sa njenim očiglednim razornim političkim i religioznim masonskim modernizmom“ – piše mitropolit. U blagotvornosti svakog konzervativizma i užase svakog modernizma (o demokratiji da i ne govorimo) – mitropolit ni najmanje ne sumnja.¹²

Dalja sudbina ove idejne avanture je predvidiva. Žaleći što Hitler nije iskoristio ponuđenu šansu, mitropolit se ponovo okreće nacionalnim izvorima. Kao što je i Staljin pokušao da sa Hitlerom obavi zajednički posao, pa se protiv njega borio kada mu je ovaj zabo nož u leđa, tako i mitropolit Jovan sa žaljenjem konstatuje da od saradnje sa nacizmom nije bilo ništa, pa prelazi na hvalu Staljinu iz perioda Otadžbinskog rata kada je ovaj septembra 1943. sebi na pomoć maltene iz groba izvukao jadne ostatke ruske Crkve (koju je do tada od sveg srca uništavao). „Staljinu – kaže mitropolit – treba odati dužno priznanje: revizija politike je bila obavljena odlučno i osmišljeno u svim oblastima – od kulturno-istorijske do religiozne, u pravcu nesumnjivog nacional-patriotizma.“ I dalje: „Veličina i moć SSSR kao geopolitičkog naslednika Ruske Imperije je posle Drugog svetskog rata bezuslovno porasla do neviđenih razmera. Unutar vladajuće elite, međutim, i dalje je tekla borba na život i smrt između 'nacionalista' i 'kosmopolita'. Frakciju 'slovenofila' je u to vreme predvodio Ždanov.“ I „sve bi bilo u najboljem redu da u jednom trenutku jevrejska klika na čelu sa Berijom nije uspeła da ukloni Ždanova i u montiranom procesu pogubi mnoge nacional-patriote“.¹³

¹² Zato piše panegirik „ruskom Nemcu Maks Ervinu fon Šojbner-Rihteru“, postrevolucionarnom emigrantu iz Rige u Nemačku. Rusi u Nemačkoj su po rečima mitropolita Jovana bili veoma dobro primljeni. U zasluge Nemaca se u prvom redu ubraja to da su „primili k srcu emigrantske priče o zverstvima boljševizma i jevrejskim nedelima u Rusiji – kao pretnju njihovom sopstvenom opstanku, kao veliku svetsku opasnost, koja preti celokupnom svetskom hrišćanstvu, civilizaciji i kulturi“. Među istaknutim glasnicima takve istine bio je Šojbner-Rihter, „čiji je uticaj neprestano rastao. Susrevši se sa Hitlerom, on je stupio u partiju i uskoro postao njen glavni ideolog, što je grofu Ževahovu dalo povod da tvrdi kako je upravo on postao temeljem tog idejnog pokreta koji je na površinu života nemačkog naroda izneo Hitlera, i koji je trebalo da u svom daljem razvoju Rusiju i Nemačku poveže vezama nerazdvojnog i večnog prijateljstva, obnovivši zavete trojnog Sveštenog Saveza“. Šojbner-Rihtera je inače ubio zalutali metak u trenutku kada je, za vreme Minhenskog pivskog puča išao ruku pod ruku sa Hitlerom.

¹³ Po rečima mitropolita, „u poslednjim godinama svoje vladavine, Staljin je još jednom pokušao da se suprotstavi američko-cionističkoj zaveri“. U Moskvi je uprizoren sud nad „kremaljskim lekarima“, a u Pragu, istovremeno, Gotvald sudi svojim „cionistima“ među visokim partijskim funkcionerima. Na horizontu je bio poraz cionizma u svetskim razmerama ... da se ponovo nije umešala nečista sila: 5. marta 1953 umire Staljin, a 14. marta Gotvald, bližila se epoha Hruščovljevog „odmrzavanja“ – i Jevreji su privremeno mogli odahnuti.

Ovde ćemo prekinuti praćenje mitropolitovih razmišljanja koje je on sam na više mesta označio kao „geopolitička“. Pravoslavnom geopolitikom se sve ovo više i ne može nazvati. Kada Imperiju-Crkvu od svetskog judeo-masonstva brane Staljin i Ždanov, sve ako je Staljin i bivši bogoslov, takva geopolitika može biti samo pseudopravoslavna. Ili?

Dušebrižnici – mutanti i njihova sekularna braća

Ostaje još samo da ukažemo na činjenicu kako ovakve geopolitičke ideje nisu usamljene fantazije jednog vladike. Mutacije „pravoslavne geopolitike“ u ovom pravcu su počele odavno, i veoma daleko odmakle već u drugoj polovini devetnaestog veka, kada je u desnom krilu slavjanofila (Danilevski, Leontjev) bila oblikovana teorija koja je kasnije nazvana evrazijskom. Ova pseudo-pravoslavna ideologija deli narode na „kontinentalne“ (Rusi, Nemci i većina azijskih naroda), i „atlantske“, među kojima glavnu reč vode Englezi, Amerikanci i Jevreji. Kontinentalni narodi su stabilni, pouzdani, pošteni, solidarni sa drugima, vezani za zemlju, dok su atlantski okrenuti ka prekomorskoj trgovini, špekulaciji, izrabljivanju tuđeg rada i uopšte, uspostavljanju svetskog gospodstva u savremenom svetu preko uloge koju u geopolitici imaju međunarodni centri finansijske moći. Svim ovim teorijama se ne bismo bavili na ovom mestu (jer to sa pravoslavljem kao duhovnim učenjem nema mnogo veze), kada glavnim predstavnicima Evrazijstva ne bi usta bila puna pravoslavlja. Uostalom, Leontjev je završio kao monah, a među kasnijim teoretičarima pokreta vidno mesto zauzima sveštenik Florovski.

Nominalno i deklarativno, ovo evrazijsko pravoslavlje poprima ponekad sasvim bizarne dimenzije, ali ne prestaje samo sebe da definiše kao duhovni supstrat geopolitike u ruskim uslovima. I tu ponovo stupamo u prostor premeštanja i transformacija, samo ne više onih simboličkih, zapisanih na karti mističkih prelazaka zemaljskog u nebesko carstvo i obrnuto, nego transformacija i mutacija sasvim prizemne, taktičke, politikantske prirode.

Najprisutniji teoretičar i praktičar evrazijstva danas je Aleksandar Dugin, koji je istovremeno i neka vrsta zvaničnog geopolitičara putinovske Rusije. Njegov 1000 strana debeli udžbenik „Osnovi geopolitike“ izučava se na Akademiji generalštaba ruske vojske, na Diplomatskoj akademiji, na mnogim univerzitetkim katedrama širom Rusije. Dugin je bio drugi čovek, a prvi teoretičar i ideolog Nacional-boljševičke partije, i na sličan način kao mitropolit Jovan, često u istim publikacijama, predstavljao ruskoj publici pozitivne strane fašizma, nacizma i staljinizma. Dugin je bio savetnik Predsednika ruske Dume, komuniste Seleznjova. Dugin je (da li još uvek?) spoljnopolitički savetnik u Putino-

voj ekipi. Dugin je osnivač političkog pokreta „Evrazija“, čije su ambicije da položi osnovne smernice strateškom razvoju Rusije.¹⁴

Evrazijstvo je pre nekoliko godina, sada nešto manje, bilo prava intelektualna moda među ruskim političarima, ekonomistima, vojnim stratezima... Termin se svaki čas pojavljuje u štampi, vrše se analize dugoročne makroekonomske politike s tačke gledišta evrazijstva, s vremena na vreme, iznerviran nedovoljnom kooperativnošću samozadovoljnog i premoćnog Zapada, Putin čini korake u stranu Kine, Koreje, Indije, Irana, lansira ideje o strateškom ekonomskom, političkom i vojnom partnerstvu. I... na kraju uvek poslušno legne na rudu i podrži ono što od njega zahteva Amerika. Kao što je to činio i Jelcin, kao što će to biti i sa svakom sledećom vlašću u Rusiji, uz veća ili manja odstupanja. Rusija je danas suviše slaba da bi mogla da vodi realnu, samostalnu politiku. I to stanje se neće izmeniti ni sutra, ni prekosutra. Evrazijstvo je danas samo malo više od puke intelektualne igre, čiji je cilj da kompenzuje rane nastale u povređenom samoljublju. Ono je današnji, virtualan način povratka u prošlost, slavnu ali nepovratnu, u kojoj je ruska država ili neki njen simbolički ekvivalent, poput Džingiskanove, bila jaka, grozna, tako da su je se svi plašili (a strah se u ovakvim maštarijama brka sa poštovanjem).¹⁵

Dugin sam sebe svrstava u antiglobalizacijski pokret: on je protiv „jednopolarne atlanske globalizacije“, a za „višepolarnu, delimičnu, kontinentalnu globalizaciju“ koja bi „poštovala različite kulturne identitete i civilizacijske modele“. Pri tome za saveznike poziva azijske budiste, šamaniste i, pre svega, muslimane.¹⁶

Koliko sve ovo ima još veze sa pravoslavljem? Ako u obzir uzmemo „klizeću“ ideju Imperije-Crkve, od nje su ostali neki elementi: Evrazija je, dakle, po njemu, u okruženju imperije zla i neprestano se protiv nje bori za opsta-

¹⁴ Sam Dugin tvrdi da „u našim vladajućim krugovima, i to u svim partijama, od komunističke, preko liberalnih demokrata Žirinovskog i klasičnih, 'desnih' demokrata, pa do vladajuće partije Putina, vlada ogroman interes za geopolitiku, koja je u našim ruskim uslovima skoro identična sa evrazijstvom“. Hvalisanje, preterivanje? Ne bismo rekli, mada ne bi trebalo ni preuveličavati realne političke posledice ovog „ogromnog interesa“.

¹⁵ Dugin kaže: „Evrazija, to je nivo razvoja ruskog naroda, ruske državnosti, na koji smo se uzdigli sa formiranjem Moskovskog Carstva, pri Ivanu Groznom. Pre toga, Evrazija je bila Imperija Džingiskana. Ova imperija predstavlja apsolutno evrazijstvo (kontinentalnu imperiju suprotstavljenu pomorskim), dok su njeni naslednici, Moskovsko carstvo, pa Ruska Imperija i SSSR, relativno evrazijstvo (imaju i neke pomorske ambicije, nisu sasvim zatvoreni prema spoljašnjem svetu). Sadašnja Rusija je jedino adekvatno jezgro tog evrazijskog usmerenja.“ Dakle, jedno strašilo veće od drugog, od Džingiskana, preko Groznog, do Džugašvilija... I u tu prošlost treba da se vratimo, ne bi li nas svet „ponovo poštovao“?

¹⁶ Organizovao je i pompezni međunarodni simpozijum na temu „Pretnja islama ili pretnja islamu?“, traži i podstiče saradnju sa muslimanima iz bivšeg SSSR, sa Iranom, sa Saudijskom Arabijom.

nak, a glavni protivnik joj je špekulativni finansijski kapital (koji nije jasno poistovećen sa „narodom bogoubicom“, kao kod mitropolita Jovana, ali se ostale identifikacije poklapaju). Pored toga, Dugin se deklarira kao pravoslavac, „starog obreda“, doduše, ali to je u ovom slučaju samo još jedna ekstravagantnost. Poziva se čak i na praksu umne ili Isusove molitve, koja u njegovoj interpretaciji od metoda najdubljeg poniranja u dubinu duše, pre svega na putu pokajanja, postaje sredstvo za sabiranje kosmičkih energija, koje onda uspešno mogu koristiti i vitezovi Novog poretka. („Ako nas je Hristos 'iskupio', onda u nama, principijelno, nema greha, i treba smelo ići ka svetlosti oboženja, a ne skrupulozno istraživati svoja nesavršenstva... Pravoslavna Revolucija ima antijudejski i antijudeohrišćanski karakter. To je prosto hrišćanstvo kakvo ono jeste, pravoslavno i jedinstveno, ortodoksno i netrpeljivo. Punokrvno doživljavanje religije ne može biti 'kulturno' i 'umereno' ili se svoditi na 'vernost istorijskim korenima'. Takva muzejska i slaba religija je gora od svakog ateizma“ – piše Dugin.)

Paralelno sa pričom o evrazijskoj solidarnosti sa Islamom, Dugin priča i priču o solidarnosti sa pravoslavnom braćom Srbima, koji su žrtve atlantske agresije. Srbi su odreagovali: Dugin je idol pokretima kao što je „Obraz“, nominalno i deklarativno takođe pravoslavim. Ipak, jasno je da Srbi nisu fascinirani Duginovim nepostojećim pravoslavljem, nego njegovim antiglobalizmom, antisemitizmom, njegovom izrazito totalitarnom ideologijom. Kakvo pravoslavlje, dakle? Takvo, da ga može ispovedati i gensek ruske kompartije, Genadij Zjuganov, koji je uspeo da izjavi: „Pogled na svet, kultura i ideologija zapadnog sveta su pod sve jačim uticajem jevrejske dijaspare, čije delovanje neprestano raste, ne iz dana u dan, nego iz časa u čas. Jevrejska dijaspora, koja tradicionalno kontroliše finansijski život kontinenta, po meri razvoja 'svog tržišta', postaje neke vrste vlasnik 'kontrolnog paketa' akcija celokupnog ekonomskog života zapadne civilizacije... U takvim uslovima... poseban značaj ima slovenska civilizacija oličena u Ruskoj imperiji, jer je ona postala poslednja prepreka zapadnom hegemonizmu.“ Naravno, ovo je još jedan primer „lutajućeg motiva“. Ovakvo nešto je mogao da potpiše i mitropolit Jovan, i Dugin, i bilo koji od ruskih neofašista i nacional-patriota. A pravoslavlje je tu još samo ukrasni privesak.

Snovi su snovi (čak i kad su opasni)

I tako smo ponovo na početku. Šta je zaista pravoslavna geopolitika? Koje su, u njoj perspektivi, koordinate koje određuju političku delatnost? Ako je zemlja Gospodnja, te su koordinate ocrtane Krstom?

Ne horizontala, i ne vertikala, nego obe zajedno, krst. Tačnije rečeno, čak ni krst, nego naizmenični, nepredvidivi preobražaji horizontale u vertikalu, i vertikale u horizontalu, to su odrednice pravoslavnog geopolitičkog prostora. Svet je čas površina državne teritorije, omeđena Herkulovim stubovima iza kojih je varvarstvo, to jest ništavilo; čas tačka u koju se ta državna teritorija sažima u neprijateljskom okruženju; čas virtualna zemljina kugla kao celina Božije tvorevine; čas carstvo nebesko, gornji Rim (valjda Četvrti, mada ustvari prvi ili predprvi, arheprvi), u kome nalaze konačno utočište sve „bogomštičene“ Rusije i Srbije i Vizantije. Gde je prostor koji treba braniti ili zauzeti, upravljati njime kao predvečno datom i zadatom svetom zemljom, domovinom naših zemaljskih i nebeskih predaka i zaštitnika? I ovde i tamo i nigde; večno naš i nikad naš, prostor koga se odričemo – da bismo ga stekli (u odricanju odricanja, u nelogičnom, paradoksalnom poricanju odluke i izbora, u protejskoj igri ljudskog i božanskog, demonskog i andeoskog). Realno koje se pretvara u simboličko i ponovo vraća u tužnu, sivu realnost. Gde je tu doslednost pravoslavnog geopolitičkog projekta? A kome je ona potrebna? I čemu bi doslednost mogla da služi? Da obuzdava ono što nam ponekad jedino preostaje: maštu, večnu utešiteljku ucveljenih crnom stvarnošću.*

* Literatura:

Marija Pljuhanova, Sjužeti i simboli Moskovskoga carstva. SPb, 1995.

Mitropolit Ioann (Sničev), Samoderžavie Duha. SPb, 1995.

Mitropolit Ioann (Sničev), Odolenie smuti. SPb, 1995.

Konstantin Leontjev, Zapiski otšelnika. Moskva, 1992.

Nikolaj Danilevskij, Rossija i Evropa. Moskva 1991.

Nikolaj Danilevskij, Gorje pobediteljam. Kaluga, 1998.

Aleksandr Dugin, Osnovi geopolitiki. Moskva, 2000.

Aleksandr Dugin, Celi i zadači našej revolucii. Moskva, 1995.